

Klestenitz Tibor

A protestáns sajtó fejlesztésének kérdései és lehetőségei a *Református Figyelő* tükrében, 1928–1933*

A magyar református egyháztörténet számos ismeretlen fejezete közül a felekezeti sajtó és az ehhez kapcsolódó intézményteremtő kísérletek története különösen elhanyagolt területnek számít.¹ Ez igaz a *Református Figyelő* című, 1928 és 1933 között megjelenő hetilapra is, amely eddig még kevésbé keltette fel a kutatók érdeklődését: az újabb szakirodalomból elsősorban Kiss Réka alapos, eszmétörténeti megközelítésű vizsgálata emelhető ki.² A korszak református sajtótörténete ugyanakkor bővelkedett a fordulatokban: Ravasz László dunamelléki püspök leírása szerint számos kezdeményezés történt, „mindegyik kerület külön próbálta megoldani az egész programot s ezenkívül az egyesületek is országos sajtópolitikát akartak megvalósítani [...] Közben nagyon megnehezítette a helyzetet, hogy ezek a különböző sajtótermékek részleges egyházpolitikát kezdtek üzni s ezzel élesen szembekerültek egymással. A lapok mögött álló csoportok és alakulatok egyházpolitikai érvényesülést kerestek s így a harc sokszor személyessé vált.”³

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a hetilap történetének néhány fontos epizódját: létrejöttét, a lapkoncentráció kérdéséről folytatott közéleti vitáit, anyagi helyzetének megszilárdítására vonatkozó törekvéseit, valamint a professzionizálás irányába tett lépéseit a református sajtófejlesztési próbálkozások összefüggéseiben szemlélve mutassa be.

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (azonosító: 124418) készült.

¹ ABLONCZY Balázs, *A Református Élet hetilap és a budapesti reformátusság = Reformátusok Budapesten II.*, szerk. Kósa László, Bp., Argumentum, 2006, 1211.

² KISS Réka, *Identitásépítés a magyar református sajtóban a XX. század első felében, A Református Figyelő példája = A sajtó kultúrákötvetítő szerepe 1867–1945, Tanulmányok*, szerk. Paál Vince, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014, 81–98; RÉBAY Magdolna: *A felekezeti kérdés az 1920-as, 1930-as évek fordulóján a Református Figyelő és a Magyar Kultúra írásaiiban = Kút*, 2003, 4, 165–175; SÁRAI SZABÓ Katalin, „Családi élet őrzői, magyar református anyák, asszonyok...” *Nők a két világháború közötti református egyházi sajtóban = Médiakutató*, 2009, 1, 83–94.

³ RAVASZ László, *Emlékezéseim*, Bp., Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 187.

A Református Figyelő létrejötte: a „sajtóegyke” első hírnöke?

A korszak református egyházi közvéleménye komoly problémaként értékelte az egyházi sajtó – az egyházkerületi, teológiai és személyi törésvonalak által meghatározott – megosztottságát, a jelentős olvasottsággal és közéleti befolyással rendelkező lapok hiányát. A helyzet meghaladását, a különböző táborok összefogását szolgálta 1925-ben a Hit és Szolgálat Mozgalmának megalakulása, amelyet két nagy teológiai irányzat képviselőinek összefogása tett jelentőssé. A folyamat a szigorú felekezeti elkülönülést hirdető történelmi kálvinizmus budapesti hetilapja, a *Kálvinista Szemle*, illetve a Győrben megjelenő, „általános keresztyén” és belmissziós irányú *Keresztyén Család* munkatársainak megbeszéléseivel vette kezdetét. A résztvevők az egyház megújítására és az egység megerősítésére közös munkaprogramot készítettek, amelyet az előbbi lap szerkesztőségének részéről Sebestyén Jenő,⁴ az utóbbi képviselőjében Czeglédy Sándor⁵ 1925. december 30-án írt alá, majd hamarosan számos fiatal lelkész csatlakozott, köztük Bereczky Albert⁶ és Tildy Zoltán,⁷ a belmissziós irányzat közismert képviselői.⁸

A Hit és Szolgálat nagyszabású terveket kidolgozva 1927 októberében elhatározta egy modern, református szellemű napilap megindítását, amihez az egész ország reformátusságát „egy táborba akarta gyűjteni”.⁹ A kezdeményezők túlzottan is optimistán ítélték meg a jövőt, hiszen úgy számoltak, hogy egyszerű feladat lesz tizenötezer előfizetőt szerezni. A lapkiadó alapítását részvénytársasági alapon tervezték, amelyhez tízpengős részvények kiadását látták szükségesnek.¹⁰ A mozgalom a napilap nyomtatására a Tildy vezetése alatt Tahitótfalun működő Sylvester Nyomdát Budapestre kívánta költöztetni és kibővíteni.¹¹ 1928 elején úgy tűnt, hogy a kezdeményezés lendületet vehet: a Hit és Szolgálat márciusban tartott sajtóértekezletén Czeglédy arról számolhatott be, hogy mintegy négyezren már jelentkeztek előfizetőnek.¹²

⁴ Sebestyén Jenő (1884–1950): a budapesti teológiai akadémia tanára, a történelmi kálvinizmus vezéralakja volt.

⁵ Czeglédy Sándor (1883–1955): a pápai református teológia tanára, majd győri, illetve 1928-tól ceglédi lelkipásztor volt.

⁶ Bereczky Albert (1893–1966): 1927–1929 között a Hit és Szolgálat főtítkára és utazó lelkésze, majd 1930–1945 között a külsőlipótvárosi-terézvárosi egyházközség lelkésze volt.

⁷ Tildy Zoltán (1889–1961): 1921–1929 között Tahitótfalu lelkipásztora, 1928–1932 között a Magyar Traktátus Társaság igazgatója, majd 1946-ig Szeghalom lelkipásztora volt.

⁸ Rácz Lajos, *75 éve indult a Kálvinista Szemle = Theológiai Szemle*, 1995, 6, 331–332; Szász Lajos, *Országos Református Nagygyűlések a Horthy-korszakban = HIT 2018, Hagyomány, identitás, történelem*, szerk. Kiss Réka, Lányi Gábor, Bp., L’Harmattan Kiadó, 2019, 375–392.

⁹ *Készül a régóta várt napilap = Protestáns Tanügyi Szemle*, 1927, 9–10, 255.

¹⁰ *Lehetséges-e egy református napilap megvalósítása? = Reformátusok Lapja*, 1928. január 29., 28.

¹¹ *Protestáns napilap indul Budapesten = Pécsi Napló*, 1928. január 21., 5.

¹² *Sajtóértekezlet = Sárospataki Református Lapok*, 1928. április 1., 79.

A kezdeményezés sorsát azonban hamarosan megpecsételte a Hit és Szolgálat belső válsága. Ez egyebek mellett annak következtében robbant ki, hogy Sebestyén Jenő a *Kálvinista Szemle* nyomtatását a Sylvester Nyomdára bízta, Sebestyén azonban hamarosan nehezményezni kezdte, hogy a *Keresztyén Család* köre szerint nemcsak „szigorúan hitvallásos alapon” álló személyekkel működik együtt, ezért 1928. augusztus 6-án felbontotta szerződését a nyomdával.¹³

A Sebestyén lépéseivel elégedetlen lelkészi kör – amely a többi protestáns egyház felé nyitottabb, felekezeti alapon álló Magyar Evangéliumi Diákszövetség baráti köréből nőtt ki¹⁴ – augusztusban Ravasz László vezetésével Balatonlellén tanácskozott. Itt elhatározták egy új, kifejezetten az értelmiségnek szóló hetilap elindítását, noha tisztában voltak vele, hogy a történelmi kálvinizmus híveitől heves reakciókra számíthatnak.¹⁵ Kapóra jött számukra az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) közgyűlése 1928. szeptember elején,¹⁶ ahol a baráti társaság informális keretek között elkezdhetette a lelkészi közösség véleményének szondázását, felmérve az új hetilap alapításának esélyeit. Az itt alkalmazott érvrendszer a résztvevők egy részének emlékei alapján rekonstruálható. Marjay Géza békésszentandrási lelkész szerint például a kezdeményezők azzal érveltek, hogy „a *Kálvinista Szemle* mostani formájában és gyakran teoretikus elvontságával nem tudja kielégíteni a nagyközönség szélesebb rétegeinek igényeit és szükségleteit. Az alapítandó lap azoknak készülne, akik addig semmiféle egyházi lapot nem járattak.”¹⁷ Forgács Gyula sárospataki lelkész szerint az is fontos érvet jelentett, hogy a jövődó hetilap tudósítani fog a *Kálvinista Szemle* által ignorált eseményekről, és mellőzni fogja annak gyakran „prepotens” hangját.¹⁸

Marlon János sárospataki teológiai tanár szerint a kezdeményezők elismerték Sebestyén korábbi érdemeit, de úgy látták, hogy a további együttműködés nem lehetséges vele. Felvetésüket azzal indokolták, hogy az „egyház mai élete bővebb, gazdagabb, mint amennyit a *Kálvinista Szemle* akceptál és enged”, ezért saját lapjukba „levegőt, többet, életet, áradóbbat és szélesebbet” kívántak beengedni.¹⁹ Enyedy Andor miskolci lelkipásztor úgy emlékezett, hogy Bereczky Albert nyíltan kijelentette: a lapalapítás ötlete a Sebestyénnel való együttműködés megszűnése miatt született meg, és abban reménykedik, hogy az új lap sikere a történelmi kálvinizmus vezérét is kooperációra fogja ösztönözni. Enyedi szerint ennek követke-

¹³ RÁCZ 1995, i. m. (7. jegyzet) 331–332.

¹⁴ KISS 2014, i. m. (2. jegyzet) 85.

¹⁵ BODOKY Richárd, *Jövevények és vándorok, Családtörténeti töredékek V, (1926 – 1928) személyes emlékek és naplójegyzetek alapján, Aranyhíd*, Bp., magánkiadás, 2001, 244–246.

¹⁶ *Súlyos kritikák és kijelentések a vásárhelyi református kongresszuson = Délmagyarország*, 1928. szeptember 4., 2.

¹⁷ Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban MREZSL) 41. f. A Református Figyelő iratai, levelezés és helyzetisztázás a *Kálvinista Szemlével* 1928–1929, Marjay Géza levele, 1928. december 30.

¹⁸ *Uo.*, Forgács Gyula levele, 1928. december 31.

¹⁹ *Uo.*, Marlon János levele, 1928. december 30.

tében több kollégája is arra az elszomorító következtetésre jutott, hogy „itt testvérharc indul”, és hogy Sebestyén „semmiképpen nem érdemelné azt, hogy éveken át kifejtett, tiszteletreméltó sajtómunkáját egy háta mögött indult új vállalkozás letaglózza”.²⁰ Hasonló benyomásokat szerzett Gönczy Béla vésztői lelkész, aki rendben lévőnek találta volna, ha a kezdeményezők nyíltan megmondják Sebestyénnek: „a te lapod annyira exkluzív irányú s más véleményt annyira nem enged hasábjain szóhoz jutni, valamint annyira dogmatizál, hogy így szélesebb körökbe elterjedni nem fog, a református intelligencia zömét nem érdekli”. Ez azonban elmaradt – a *Kálvinista Szemle* főszerkesztőjét meg sem hívták Hódmezővásárhelyre –, ezért Gönczy az akciót egyfajta hátba támadásként értelmezte.²¹

A közhangulat a lelkészértekezleten tehát nem volt egyértelműen támogató, a kezdeményezők azonban mégis úgy döntöttek, hogy megindítják hetilapjukat. A *Református Figyelő* első száma 1928. szeptember 22-én jelent meg, szerkesztői Bereczky Albert, Muraközy Gyula²² és Victor János,²³ állandó munkatársai Czeglédy Sándor, Szabó Imre²⁴ és Biberauer Richárd²⁵ voltak. Victor az első számban azt hangsúlyozta, hogy a lap nem olvasóinak szolgálatára vállalkozik, inkább előfizetőit szeretné az egyház szolgálatába állítani, megteremtve ezzel a református közvéleményt, hiszen ennek kialakításához olyan „lapok kellene, amelyeknek széles olvasóközönségük van az egyház tagjai között”.²⁶ A szerzői kör szorosan kötődött Ravasz Lászlóhoz, aki az első szám vezércikkében támogatásáról biztosította a kezdeményezést, többek között arra hivatkozva, hogy az „céljául tűzte ki a meglévő és részleges érdekeket szolgáló egyházi sajtóorgánumoknak egy egységes és közös lapban való összefoglalását”.²⁷

A püspök által kilátásba helyezett lapkoncentráció megteremtése, amely jól illeszkedett Ravasz általános egyházkormányzati elképzeléseihez,²⁸ logikusnak tűnhetett ugyan, ám nem volt kifejezetten népszerű elgondolás, amit jól jelez a kérdésről kipattanó sajtóvita. A tiszáninneri egyházkerület hivatalos lapja, a *Sárospataki Református Lapok* azonnal megkérdőjelezte a felvetést, azzal érvelve, hogy a legfontosabb egyházi orgánumok a kerületek hivatalos lapjai, amelyek

²⁰ *Uo.*, Enyedi Andor levele, 1928. december 30.

²¹ *Uo.*, Gönczy Béla levele, 1928. december 30.

²² Muraközy Gyula (1892–1961): 1918-tól kecskeméti lelkész, majd 1932-től a budapesti Kálvin téri templom másodlelkésze volt.

²³ Victor János (1888–1954): 1925-től a Budapesti Teológiai Akadémia tanára volt, amelyet Sebestyén Jenővel való konfliktusa miatt elhagyni kényszerült. Ezután két évig Kálvin téri másodlelkész, majd 1932-től a Szabadság téri egyházközség lelkésze volt.

²⁴ Szabó Imre (1891–1955): 1923-tól a Budapest-Fasori gyülekezet lelkésze, majd 1932-től a budapesti egyházmegye megszervezője és első esperese volt.

²⁵ Biberauer (Bodoky) Richárd (1908–1996): 1932-ben fejezte be teológiai tanulmányait, ezután a Filadelfia diakonissza egyesület lelkészeként dolgozott.

²⁶ VICTOR JÁNOS, *Az „előfizető” szolgálata = Református Figyelő*, 1928. szeptember 22., 1.

²⁷ RAVASZ LÁSZLÓ, *Életkérdéseink = Református Figyelő*, 1928. szeptember 22., 1–3.

²⁸ HATOS PÁL, *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*, Bp., Jaffa, 2016, 181–185.

szerepét a *Református Figyelő* nem lenne képes átvenni. „Újságjaink centralizációjának a gondolatára semmi esetre sem biztató az a kevés eredmény, amit eddig más centralizáció, például – az egységes tankönyvkiadás felmutatott” – vélte a szerző.²⁹ Kisvártatva hasonló véleményt fogalmazott meg a *Debreceni Protestáns Lap* is.³⁰

A sajtóproblémára igen sajátos választ kívánt adni Forgács Gyula. Ő a *Reformáció* című orgánumban azzal a javaslattal állt elő az általa is kívánatosnak tartott lapkoncentráció megvalósítására, hogy valamennyi jelentős egyházi lapot egyetlen orgánummá kívánt összevonni úgy, hogy az egyes lapok egymástól független rovatokként éltek volna tovább az új orgánium hasábjain.³¹ A *Sárospataki Református Lapok* ezt az ötletet is elvetette azzal érvelve, hogy „mesterkéltnél volna ez a nagy összefogás. Ideig-óráig tartana. Kiderülne, hogy a szobában plánmolták ki és nem az élet talajából nőtt.” A különböző irányzatok egyszerű egymás mellé rendelésének nem jósolt nagy jövőt: „Új lapnak nagyszerű egységes programmal és egy gondolkozású írókkal kell megindulni és magának olvasóközöniséget teremteni.”³² A *Református Figyelő* szerzője valamivel megengedőbben fogalmazott, hiszen Forgács célját, a lapkoncentrációt önmagában véve jónak tartotta, de konkrét ötletét szintén ellenezte. Álláspontja szerint „az ilyen technikai egybeszerkesztésénél sokkal bensőbb, organikusabb egybefogás oldhatná csak meg a szóban forgó kérdést”.³³

A *Református Figyelő* gyorsan viszonylag jelentősnek számító olvasottságra tett szert: két hónappal az indulás után már mintegy ezer előfizetője volt, ami kétszeresen felülmúlta az alapítók előzetes várakozásait.³⁴ 1928 végén a budapesti egyházköztség a hetilapot bízta meg híreinek közlésével, amit a szerkesztőség szintén fontos sikerként értékelt.³⁵ A munkatársak közvetlen kapcsolatokat is igyekeztek kiépíteni a református közösségekkel. A szerkesztőségi levelezés tanúsága szerint: „Általánosságban gyakran volt szó arról, hogy minden nagyobb egyházi gócpontban szeretnénk lapunk megkedveltetését és ugyanakkor a gyülekezet építését is szolgáló estélyeket is tartani”.³⁶ A műsoros rendezvények, amelyek népszerű előadóművészek felléptetésével is igyekeztek a nézők kedvében járni, ekkor már nagy hagyománnyal rendelkeztek. Az elsősorban előfizető-tororzást szolgáló eseményeket gyakran kötötték össze adományok gyűjtésével, de

²⁹ *Református Figyelő* = *Sárospataki Református Lapok*, 1928. október 21.

³⁰ „A lapegysítést olyan móddal, hogy a budapesti református egyházi lapok valamelyike szívja fel a vidékieket, egyáltalán nem lehet óhajtani.” TIPOGRAFUS, *Az egyházi lapok egyesítéséhez* = *Debreceni Protestáns Lap*, 1929. január 19., 25.

³¹ FORGÁCS Gyula, *Egy közös egyháztársadalmi lap terve, Miért van szükség egy közös hetilapra?* = *Reformáció*, 1928. november, 173–177.

³² Az egyházi lapok egyesítése = *Sárospataki Református Lapok*, 1928. november 25., 277–278.

³³ *Az egyházi sajtó egységesítése* = *Református Figyelő*, 1928. november 10., 93.

³⁴ *Valamit magunkról* = *Református Figyelő*, 1928. november 10., 93.

³⁵ *Nyílt levél az Egyházi Értesítő olvasóihoz!* = *Református Figyelő*, 1928. december 29., 177.

³⁶ MREZSL 41. f, szerkesztőségi levelezés 1930–1932, levél Bartók Jenő református lelkésznek, 1930. február 7.

ezek hatékonyságáról igen vegyes tapasztalatokat szereztek: míg például Kecskeméten fényes anyagi sikert arattak, Pécsről viszont alig pár pengőt hoztak el.³⁷

A *Kálvinista Szemle* szerkesztősége folyamatos ellenszenvvel kísérte az újonnan megjelent konkurens lap működését, amelyet egységbontással vádolt, arra szólítva fel a református olvasókat, hogy a hagyományos, jól bevált (1920 óta megjelenő) hetilapjuk körül tömörüljenek. Sebestyén azzal vádolta konkurensait, hogy céljuk a lapegyesítés jelszava alatt a *Kálvinista Szemle* elnémítása.³⁸ Igaz, ezt a taktikát még barátai közül sem mindenki találta célravezetőnek, mert tapasztalataik szerint „a sok reflektálásban nem kevesen gyengeséget, erőlankadást” láttak.³⁹ A *Református Figyelő* viszont azzal érvelt, hogy jelentős olvasótábora főleg világi értelmiségiekből toborzódott, vagyis olyan társadalmi réteget tudott megszólítani, aminek elérésére konkurensé tízévi munkával sem volt képes.⁴⁰

Az ellentétek tisztázására Ravasz László közvetítésével a két szerkesztőség tagjai megbeszéléseket kezdtek egymással, ahol Sebestyén köre elsősorban azt nehezményezte, hogy tudomásuk szerint a hódmezővásárhelyi ORLE-napokon a *Református Figyelő* szervezői kijelentették: lapjuk kifejezetten a *Kálvinista Szemle* ellen, annak elhallgattatására irányul.⁴¹ Victor János és támogatói viszont a résztvevőktől összegyűjtött emlékezésekre hivatkozva érveltek amellett, hogy ez valójában nem történt meg.⁴² Mindennek nyomán sikerült egyfajta fegyverszünetet létrehozni a két fél között: a *Református Figyelő* és a *Kálvinista Szemle* 1929. január 5-i számában azonos szövegű nyilatkozatot tett közzé, amelyben a két szerkesztőség kölcsönösen elismerte a másik fél létjogosultságát, a korábbi ellentéteket félreértéseknek nyilvánította, a jövőre nézve pedig megígérte, hogy szükség esetén a vitákat tiszteletteljes hangnemben folytatja le egymással.⁴³

Ezzel azonban a lapkoncentráció gondolata nem került le a napirendről. 1930 tavaszán például Révész Imre debreceni lelkész egyházkerülete lapjában cikkorozatot írt az egyházi közvéleményről, és Ravasz Lászlóval egyetértve a sajtó koncentrációját sürgette.⁴⁴ A *Kálvinista Szemle* ehhez kapcsolódva az egységes

³⁷ *Uo.*, levél Nagy László vallástanárnak, 1930. február 25.

³⁸ SEBESTYÉN Jenő, *Tisztul a helyzet... A Református Figyelő megjelenése alkalmából = Kálvinista Szemle*, 1928. szeptember 29. 317–318. A szerkesztőség néhány hónappal később azt a szemrehányást fogalmazta meg, hogy ellenlábasi „részben üzleti érdek, részben bosszúvágy és részben teológiai gondolkodásból folyó elvi különbségek” miatt törnek a *Kálvinista Szemle* megsemmisítésére. *Tudnak-e olvasóink arról = Kálvinista Szemle*, 1928. december 15. 423.

³⁹ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára C/68. Sebestyén Jenő iratai, 5. doboz, Incze Gábor levele, 1928. december 25. Sebestyén egy másik ismerőse úgy vélte, hogy a *Református Figyelő*, mivel nyitottabb a többi felekezet irányában, nagy szolgálatot tehet a vegyes házasságban élő kálvinisták számára. *Uo.*, Kovácsné Huszár Jolán levele, 1928. november 13.

⁴⁰ *Kálvinista Szemle és Református Figyelő = Református Figyelő*, 1928. december 8., 137–138.

⁴¹ MREZSL 41. f., levelezés és helyzettisztázás a *Kálvinista Szemlével* 1928–1929, levél Czeglédy Sándornak, 1929. december 29.

⁴² *Uo.*, Levél Enyedy Andornak, 1929. január 3.

⁴³ Ennek jelentőségéről: Kiss 2014, i. m. (2. jegyzet) 87.

⁴⁴ R[ÉVÉSZ] I[mre], *Közvélemény-teremtés = Debreceni Protestáns Lap*, 1930. május 17. 175–176.

szellemben és programmal dolgozó egyházi lapok testvéries együttműködését, azaz a sajtóegységet szorgalmazta, viszont elítélte a *Református Figyelő* köréből származtatott „sajtóegyke” elképzelést, miszerint a koncentráció egyetlen lap megtartásával és a többi önkéntes megszűnésével valósulna meg.⁴⁵ Kisvártatva a *Rémlátás és sajtóegyke* című cikk már nyíltan azzal vádolta meg versenytársát, hogy a többi egyházi lap felszámolását szeretné elérni, amire hivatkozva a szerkesztőség a maga részéről felmondta az 1929-es nyilatkozatot.⁴⁶ Válaszában a *Református Figyelő* mindezt teljes félreértésnek minősítette, és kifejtette: szó sem lehet arról, hogy csak egyetlen egyházi hetilap jelenjen meg. Bár valóban szükséges egy nagy, befolyásos országos lap felépítése, ám ez nem lehet egyedüli szereplő, már csak azért sem, mert a társlapok építő kritikája nélkül nem fejlődhetne megfelelően. Az érvelés szerint a sajtót ökonomikusan kell kihasználni, ezért elsősorban a hasonló célokat szolgáló, hasonló körülményekre támaszkodó lapok egyesülése lenne kívánatos a színvonal emeléséhez. E felfogás szerint az országos lapok mellett elsősorban a nagyobb gyülekezetek saját, legalább havonta megjelenő orgánumainak van létjogosultságuk, hiszen „a gyülekezeti helyi lap a szószék kiterjesztése minden családi hajlékra”.⁴⁷

A *Református Figyelő* szerzői a befolyásos közéleti folyóirat hiányát az egyetemes református közvélemény kialakulatlanságával magyarázták. Ennek megteremtése érdekében azt kívánták, hogy az egyházi lapok munkatársai vegyék kezükbe a kezdeményezést és hozzák létre a Református Sajtószövetséget. Ettől – a katolikus újságírókat tömörítő, 1896-ban létrejött Országos Pázmány Egyesületet is mintaként tekintve⁴⁸ – azt várták, hogy rendszeres munkát kifejtve cáfolja meg a reformátusságot ért hírlapi támadásokat, keressen megfelelő témákat az egyházi sajtó számára, dolgozzon ki mintacikkeket, egyeztessen a különböző szerkesztőségek között, valamint segítsen a lapok gazdasági érdekeinek összehangolásában, például a papírbeszerzés – anyagi szempontból is kifejezetten előnyösnek ígérkező – közös alapokra helyezésével. „Íme a sajtó egysége, amennyire ma lehetséges lehet, mely hamar lehetne az egység sajtójává is.”⁴⁹ A munkatársak szükségesnek látták a régóta dédelgetett nagy terv, a református napilap valóra váltását is, amit azzal indokoltak, hogy ennek segítségével egyszerűbb lesz rábírnival az államot a protestáns egyházaknak a katolikussal azonos mértékben való anyagi támogatására.⁵⁰

A szerkesztőség önmeghatározásában fontos szerepet töltött be az elhatárolódás a régi típusú egyházi sajtótól, amelyet gyakran a *Kálvinista Szemlével* azonosított-

⁴⁵ SEBESTYÉN Jenő, *A sajtóegység kérdése egyházunkban* = *Kálvinista Szemle*, 1930. június 14., 195.

⁴⁶ *Rémlátás és sajtóegyke* = *Kálvinista Szemle*, 1930. július 5., 222.

⁴⁷ HATOLKAY Kázmér, *Az egyházi sajtó* = *Református Figyelő*, 1930. július 26., 354.

⁴⁸ KLESTENITZ Tibor, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Bp., Complex Kiadó, 2013. 57–72.

⁴⁹ NÁTÁN, *A sajtó egysége és az egység sajtója* = *Református Figyelő*, 1931. március 14., 128.

⁵⁰ IFJ. SZABÓ Aladár, *Miért van szükségünk napilapra?* = *Református Figyelő*, 1929. május 4., 218.

tak. A konkurens orgánum fennállásának tízéves jubileumán például úgy vélték, Sebestyénék lapja „nem tudta kielégíteni mindazt a jogos igényt, amelyet fel lehet állítani egy, az ország szívében megjelenő s a helyzetet domináló lappal szemben”.⁵¹ Tisztában voltak az egyházi sajtó gyakorlati problémaival is, amelyek nagyrészt abból fakadtak, hogy a kevésbé professzionális keretek között működő lapok jellemzően „egyébként is nagyon elfoglalt emberek maradék idejében, sietős munkával és nem mindig eléggé ellenőrizhető segédmunkaerők bevonásával szerkesztődnek”.⁵² Ezért hangsúlyozták, hogy a reformátusok szellemi egységének szolgálata csak korszerű sajtótermékekkel lehetséges: „A mai kor fejlett technikája gyors, eleven, annyi igényt és követelményt beváltó sajtót igényel. Ez pedig nem a vallástól függ elsősorban, hanem az arravalóságtól, a rátermettségtől”.⁵³

Szabó Imre a *Református Figyelő* sikerét azzal magyarázta, hogy munkatársai megtalálták az egyházi sajtó új hangját, amivel a lelkesítő-tanító karon kívüli kört is meg tudták szólítani. „Az egyházi újságírásnak új korszaka kezdődött. Minden valamire való lapnak olvasótáborát úgy kell meghódítani. Nem elégszünk meg és nem érjük be azzal a régi fajta egyházi újságtámogatással, amely részvétből, szánalomból előfizetett a lapra, hogy az meg ne haljon.”⁵⁴ Ezzel összhangban a protestáns hírszolgálatot felügyelő újságíró, Farkas Sándor annak jelentőségét emelte ki, hogy szerinte a hetilap számos lelkesítő-munkatársa „minden különösebb megerőltetés nélkül és akármelyik budapesti lapnál hivatásos vezércikkírónak is” megállta volna a helyét.⁵⁵

Az anyagi feltételek alakulása és a gazdasági világválság hatásai

A korszerűsödés folyamatára mindazonáltal nem hatott kedvezően, hogy a *Református Figyelő* szerzői köre is elfogadta az egyházi újságírás konszenzusát, miszerint „a sajtó elsősorban Istennek szava és csak tizedsorban üzlet”.⁵⁶ A hetilap anyagi helyzete kezdettől fogva igen bizonytalan lábakon állt. A megoldás érdekében az illetékesek 1930. december 15-én a szerkesztés és kiadás intézésére bizottságot alakítottak,⁵⁷ amely Bererczky Albertet választotta felelős szerkesztővé és kiadóvá. Nyilatkozatuk egyértelműen rögzítette, hogy „a *Református Figyelő*

⁵¹ VIGIL, *A Kálvinista Szemle jubileuma = Református Figyelő*, 1929. november 2., 529.

⁵² VICTOR János, *Hozzászólás az „Egységes református sajtó” című cikkhez = Református Figyelő*, 1931. február 21., 92.

⁵³ ALDOBOLYI NAGY Zoltán, *Reflexiók a Néhány szó egyházpolitikánkról című cikkhez = Református Figyelő*, 1931. március 29., 152.

⁵⁴ SZABÓ Imre, *Egyházi újságírás = Református Figyelő*, 1929. május 11., 223–224.

⁵⁵ FARKAS Sándor, *Ravasz László, az újságíró = A Sajtó*, 1934, 11–12, 8.

⁵⁶ VASADY Béla, *A kölni nemzetközi sajtókiállítás és az első nemzetközi keresztyén sajtókongresszus = Református Figyelő*, 1928. október 6., 26.

⁵⁷ Ennek Benkő Ferenc, Bererczky Albert, Biberauer Richárd, Czeglédy Sándor, Muraközy Gyula, Ravasz László, Szabó Imre és Tildy Zoltán voltak a tagjai.

maga nem jogi személy, hanem a nyilatkozatban felsorolt egyének nyereségre nem törekedő magánegyesülete, ahol a teljes felelősség anyagilag, szerkesztés és kiadás tekintetében Bereczky Albert úrra hárul”. Ezzel tehát, jó két évvel az indulás után, megtörtént a felelősségi viszonyok rögzítése, ami azonban önmagában véve természetesen nem oldotta meg az anyagi problémákat. Ezek felmérésére egy év múlta, 1931 végén egy törvényszéki könyvvizsgáló vállalkozott, aki részletes jelentésében leszögezte az alapproblémát: „A lapkiadás, ha még lelki célok szolgálatában is áll, nem tartható fenn, ha nincsen kereskedelmi szakember, aki gyakorlati irányítását erre kiterjeszti, mert cca. 2000 darabot meghaladó hetilap nemcsak a mai rossz viszonyok mellett, hanem a békevilágban is számottevő előfizetőre mutat.” Azt javasolta, hogy fektessenek jóval több energiát a hetilap reklámjára, az olvasottság további növelésére, valamint sürgette a rendszeres könyvelés, a pontos előfizető-nyilvántartás megvalósítását, hiszen 1930 végéig a könyvelés teljesen megbízhatatlan volt. A közvetlen anyagi kilátások nem sok jóval kecsegtettek: 1931 októberéig 23 ezer pengő veszteség állt fenn, az év első tíz hónapjában 32 575 pengő kiadásra csupán 27 314 pengő bevétel jutott. Miután az alaptőke 10 200 pengő volt, így ekkor már 13 ezer pengő vagyonihiány állt fenn. A könyvvizsgáló figyelmeztetett arra az eshetőségre, hogy a nagyszámú hitelező csődeljárást kezdeményezhet, ezért javasolta, hogy „a feleslegesen sok rezsiköltség csökkentessék, ezzel szemben viszont a lényegesen lemaradt jövedelem fokoztassék”.⁵⁸

A legfontosabb hitelező a Sylvester Nyomda volt, amelynek követelése nyolcezer pengőre rúgott. A kiadók ezért a nyomdát is hitelező Filadelfia Egyesülethez fordultak segítségért: a spórolás megkönnyítése érdekében kérték, az egyesület vállalja el „a lap adminisztrációjának diakonisszák útján való ellátását, továbbá biztosítsa az ehhez szükséges helyiséget fűtéssel, világítással együtt díjmentesen”. Emellett annak kieszközlését óhajtották, hogy a lapnak egyelőre ne kelljen a nyomdánál fennálló tőketartozást törlesztenie, csak a kamatokat (a Nagykőrösi Takarékpénztárnál és a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál fennálló adósságot ugyanis mindenképpen fizetni kellett). Végül a megfelelő forgótőke biztosítása érdekében ötezer pengő kölcsönt kértek úgy, hogy egyelőre csak kamatfizetést vállaltak, „de törlesztés[t] csak akkor, amikor a további évek során erre képessé válik a lap”.⁵⁹ A közvetett jelek arra mutatnak, hogy a Filadelfia Egyesület megadta a támogatást, hiszen egy másik hitelezőt néhány hónappal később azzal a hírrel igyekeztek megnyugtatni, hogy a szerkesztőség biztosította a maga számára az ingyenes adminisztrációt és a nyomda egyelőre csak a kamatfizetést várja el.⁶⁰

⁵⁸ MREZSL 41. f. 1., levelezés 1930–1931, Novoth Béla törvényszéki hiteles könyvszakértő jelentése, 1931. december 12.

⁵⁹ *Uo.*, Victor János levele a Református Figyelő megbízásából a Filadelfia Egyesületnek 1931. november 20.

⁶⁰ MREZSL 41. f. 2, levelezés 1932, Biberauer Richárd Mayer Jenő ügyvédnek, 1932. január 26.

A *Református Figyelő* bizottsága 1932 januárjában Biberauer Richárdot bízta meg az adminisztráció vezetésével, aki hamarosan óvatos derűlátásra okot adó fejleményekről számolhatott be. 1932. január és március vége között a bevételek, elenyésző mértékben ugyan, de felülmúlták a kiadásokat (7847 pengő bevétel – 7817 pengő kiadás), a hirdetési forgalom pedig jelentős növekedésnek indult: míg a teljes 1931-es évben 730 pengő, 1932 első negyedévében viszont már 1619 pengő értékű hirdetést vettek fel. A Magyarországra is begyűrűző gazdasági világválság hatásai ugyanakkor komoly kockázatokat rejtettek magukban: egyre gyakoribbá vált, hogy az előfizetők pénz helyett csak tárgyakkal tudtak fizetni, így a kiadó kapott többek között fogkefét, szappant, poharat, nikkellórát, pár méter női szövetet, amelyeket aztán árverésen értékesítettek. A hetilapnak ekkor hivatalosan 1858 előfizetője volt (952 budapesti és 906 vidéki), de közülük március végéig csak 1231 személy fizetett (679 budapesti és 552 vidéki).⁶¹

A 2–3. negyedévi jelentés a hirdetési piac beszűküléséről számolt be: a lapban rendszeresen hirdető református cégek közül 12 megbukott, a természetbeli fizetések aránya pedig egyre nőtt. A jelentés a legfontosabb teendőt legalább még néhány száz előfizető szerzésében látta.⁶² Ennek érdekében megkeresték például a fővárosi hatóságokat, csoportos megrendelést kérve a budapesti iskolák javára. Ezt azzal indokolták, hogy a *Református Figyelő* „a magyar református egyháztársadalmi közvélemény legnagyobb országos lapja, melynek hivatása – a székesfővárosi iskolák által járatott róm. kath. lapoknak megfelelően – az iskolákat az egyházi élet eseményeiről kellőképpen tájékoztatni”.⁶³ Nagy energiákat fordítottak a közvetlen olvasótoborzásra is, 1932 áprilisában például Budapest minden templomában sajtónapot tartottak, ahol a gyülekezeti tagokat az egyházi sajtó támogatásának fontosságára intették, a tehetőseket pedig arra biztatták, hogy vállalják magukra szegényebb hittestvéreiktől az előfizetési díjakat.⁶⁴

A hetilap működését a szigorú takarékoság jellemezte: a súlyos gazdasági viszonyok miatt a bevételeket a legsürgősebb kiadások rendezésére kellett fordítani.⁶⁵ A szerkesztőség esetenként kénytelen volt közvetlenül az olvasókhoz fordulni segítségért: amikor például már nem állt rendelkezésre elég hely az irodában a beérkező folyóiratok számára, az olvasóktól kértek megfelelő szekrényt.⁶⁶ A helyzetet az is nehezítette, hogy nem mindig sikerült megtalálni a megfelelő kiadóhivatali munkatársakat. Több előfizető nehezményezte például, hogy fizetési elmaradás esetén a kiadótól kioktató, fenyegetőző hangnemű leveleket kaptak

⁶¹ MREZSL 41. f. 3, jegyzőkönyvek, jelentések és megállapodások 1931–1932, Biberauer Richárd: Első negyedévi jelentés, 1932. április 23.

⁶² *Uo.*, a *Református Figyelő* 1932. évi 2. és 3. negyedévi jelentése.

⁶³ MREZSL 41. f, szerkesztőségi levelezés 1930–1932, a szerkesztőség a budapesti polgármesternek, 1932. június 2. A polgármesteri hivatal válasza sajnos nem ismert.

⁶⁴ M-y, *A betű és az ember* = *Református Figyelő*, 1932. április 30., 140.

⁶⁵ MREZSL 41. f, szerkesztőségi levelezés 1930–1932, levél Csekey Sándor teológiai tanárnak, dátum nélkül.

⁶⁶ *Különös kérés* = *Református Figyelő*, 1933. február 11., 47.

anélkül, hogy a tartozás pontos összegét közölték volna velük.⁶⁷ Előfordultak súlyosabb nehézségek is: a kiadóhivatal egyik alkalmazottját sikkasztáson kapták, igaz, ő elbocsájtása után kötelezettséget vállalt arra, hogy részletekben törleszti a hiányzó összeget. Munkaadói nem indítottak ellene jogi eljárást, ami arra mutat, hogy elfogadták védekezését, miszerint: „Nem rosszindulatból tettem, de a hosszú hónapok óta tartó nyomor, szenvedés, éhezés kivetkőztetett emberi mivoltomból”.⁶⁸ A *Református Figyelő* egy másik alkalmazottja, egy ügynök, már nem kerülhette el a törvény szigorát, aki betöréses lopások sorozatát követte el, amiért két év börtönre ítélték. A bíróság enyhítő körülménynek találta ugyanakkor, hogy „nyomora miatt” követte el a bűncselekményeket.⁶⁹

A gazdasági válság következtében – a református sajtó régebbi hagyományaihoz visszanyúlva⁷⁰ – a hetilap szerzői a lelkipásztorok szociális érdekeinek védelmét is tervbe vették. 1931 elején egy szerkesztőségi ülésen eldöntötték, hogy adatgyűjtést indítanak a lelkészek anyagi helyzetéről. Ezzel három célt kívántak szolgálni: 1. az adatok publikálását, a rossz anyagi viszonyok lelki hatásának feltárását; 2. összefoglaló jelentések készítését az illetékes egyházi hatóságok számára; 3. a tanulságok levonását a lelkipásztorok számára valamelyik szakfolyóiratban. Az egyház vezetése azonban nem nézte jó szemmel a kezdeményezést: az egyetemes konvent kisvártatva bizalmas levelében ítélte aggályosnak a tervet, mint amely a lelkészek körében „az elégedetlenség érzetét fokozhatja”, ráadásul „az akció az egyházi hatóságok törvényes hatáskörébe való illetéktelen beavatkozás jellegével bír”. A szerkesztőség válaszában biztosította a testületet, hogy mindenáron el akarja kerülni az elégedetlenség szítását, és hogy körlevelével valójában a hivatalos egyházi szerveket akarta szolgálni. A nyilvánosság előtt pedig a munkatársak némi mentegetőzéssel ismerték be, hogy az illetékesek már dolgoznak a helyzet megoldásán, „és úgy véltük, hogy adatgyűjtő munkánkkal – amit egy független sajtószerv talán könnyebben is végezhet el, mint egy hivatalos testület – elősegíthetjük az ő munkájukat is”.⁷¹ A kezdeményezés valóban érzékeny területre tévedt, hiszen a gyors visszakozás ellenére is jelentős visszhangra talált: a felhívásra összesen mintegy ötszáz válasz érkezett be a szerkesztőségbe a református lelkészekről.⁷²

⁶⁷ MREZSL 41. f, szerkesztőségi levelezés 1930–1932, Nagy Miklós evangélikus lelkész levele, 1933. március 31.; Imre József professzor levele, 1931. november 7.

⁶⁸ MREZSL 41. f, szerkesztőségi levelezés 1930–1932, 1932. augusztus 1.

⁶⁹ *Kétévi fogházra ítélt betörő* = 8 *Órai Újság*, 1931. május 21., 4.

⁷⁰ KLESTENITZ Tibor, *A Magyar Szó mint protestáns napilap?* = *Uó, Fejezetek az egyházi sajtó történetéből*, Bp., Médiatudományi Intézet, 2020, 28–29.

⁷¹ MREZSL 41. f, szerkesztőségi levelezés 1930–1932, Ravasz László levele a lapnak, 1931. március 26., válasz: április 14.; A lelkipásztorok anyagi helyzete = *Református Figyelő*, 1931. március 29., 150.

⁷² HELVETIUS, *Új páriák* = *Református Figyelő*, 1932. június 4., 180.

A sajtóegység igényének erősödésétől a Református Élet létrejöttéig

A harmincas évek elején a szerkesztőség ismét egyre sürgetőbb feladatként kezdte el kezelni az egységes református közvélemény megteremtésének igényét. Ebben a katolikus egyház irányából érkező kihívások is fontos szerepet játszottak.⁷³ A lap szerzői úgy érezték, hogy a katolikusok jóval előrébb tartanak a modern kommunikációs eszközök felhasználása terén.⁷⁴ 1931 áprilisában például hosszasan foglalkoztak a vatikáni rádió működésével, leszögezve: „Mi, a reformált egyház mindig modern gyermekei, akik eddig a korszellemnek Krisztus felé irányításában az élen haladtunk, kissé szégyenkezhetünk afelett, hogy a középkori ruházatban élénk lépő római egyház mily friss, életrevaló és modern tud lenni.”⁷⁵ A Magyar Rádió műsorpolitikája szintén rendszeresen terítékre került a *Református Figyelő*ben. Gyakran merültek fel különböző panaszok a katolikus vallási műsorok felülreprezentáltsága (ekkor a rádióban havi négy szentmisét és két református istentiszteletet lehetett meghallgatni⁷⁶), a protestánsok rovására elkövetett méltánytalanságok, a műsoridő lejártá előtt önkényesen megszakított közvetítések, vagy rejtélyes technikai problémák (mint amikor például egy prédikációt váratlanul egy öblös férfihang szakított félbe, amely egy bizonyos Jóska holléte felől érdeklődött) miatt.⁷⁷ A szerkesztőség igyekezett cselekvésre sarkallni olvasótáborát a felekezeti érdekek védelmében: „az a kérésünk a református rádióhallgatókhoz, hogy ne csak hozzánk forduljanak panaszos levelekkel, hanem ilyen esetekben, mint előfizetők, közöljék ezt magával a Rádió vezetőségével”.⁷⁸ 1933 végén, a Rádió új adójának indulása kapcsán Biberauer Richárd azzal érvelt a protestáns jogok védelmének megszervezése érdekében, hogy „mennél nagyobb jelentőségűvé vált a magyar Rádió, annál határozottabban magának követeli a római katolicizmus”. A BBC és a holland rádió mintájára azt tűzte ki minimális elérendő célul, hogy az istentisztelet-közvetítések mellett legyen napi 15–20 perc áhítat, valamint heti egy-két óra egyházi műsoridő. A kérdés megoldása érdekében a teljes protestáns sajtó összefogását sürgette.⁷⁹

A *Református Figyelő* fokozott figyelmet kért az egyházi lapoktól az országos politikai napisajtó megítélése kapcsán is. Úgy látta, hogy a magyar protestánsok elsősorban négy fővárosi napilap: a *Budapesti Hírlap*, a *Magyarság*, a *Pesti Hír-*

⁷³ A felekezeti ellentétekről: GICZI Zsolt, *A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon. PhD-értékezés*, Kézirat, Bp., 2009.

⁷⁴ A katolikus sajtó helyzetéről: KLESTENITZ 2013, i. m. (48. jegyzet) 241–282.

⁷⁵ *A Vatikán rádiója = Református Figyelő*, 1931. április 25., 200.

⁷⁶ *A jezsuiták a testvériségről = Református Figyelő*, 1933. május 27., 161.

⁷⁷ *Megint elvágtak bennünket = Református Figyelő*, 1933. január 28., 30.; KERESZTHEGYI, *Napi események, bírósági tárgyalások = Református Figyelő*, 1933. február 18., 55.; *A rádióelőfizetők véleménye = Református Figyelő*, 1933. június 24., 193.; BERECZKY Albert: *Hol van a Jóska? Egy komoly kérdés a Rádió vezetőségéhez = Református Figyelő*, 1933. július 15.; 223.

⁷⁸ *Egy idős kálvinista asszony = Református Figyelő*, 1933. február 11., 49.

⁷⁹ IFJ. BIBERAUER Richárd, *Mit várunk a Magyar Rádió új korszakától? = Református Figyelő*, 1933. december 2., 380–381.

lap és a *Pesti Napló* olvasói; ám kedvenc lapjaikat nem képesek a saját érdekükben befolyásolni. „A mi szervezetlenségünkre jellemző, hogy ezek a lapok is milyen féltékeny húzódnak meg, amikor a *Magyar Kultúra* jezsuita ostora a nyakuk közé cserdít” a „filoprotesztantizmus” vádjával – vélekedett. A megoldást abban látta, „hogy országszerte a protestáns sajtó foglalkozzék [a] napilapok kérdésével és irányítsa a maga újságolvasó népét. Komoly bírálat, és amikor itt az ideje, hálás elismerés, sőt támogatás annak, aki a mi életünket is meglátja, meg tudná változtatni ezeknek a klerikális ökölvívástól ijedező nagy lapoknak a gondolkodását is.”⁸⁰

1933-ban az egyébként is feszült felekezeti viszonyok további romlását okozta egy sajtóper: a közismerten szigorú büntetőbíró, Töreky Géza tanácsa elítélte Nagy Lajos református lelkészt, aki a Szent Jobb katolikus kultusza ellen írt újságcikket. A protestáns nyilvánosságban nagy felháborodást keltett a bíró egyik kijelentése, miszerint „Szent István jobbójához minden magyar ember fohászkozik vallásfelekezeti különbség nélkül”, hiszen ezzel figyelmen kívül hagyta a protestánsoknak a szentkultuszt elvető teológiai álláspontját. A *Református Figyelő* szerzői igyekeztek szervezett fellépésre buzdítani, és tiltakozó cikket közöltek Töreky megnyilvánulása ellen. A cikket a budapesti Teológiai Akadémia Kálvin János Köre „6000 példányban kinyomtatta és vasárnap a templomi gyülekezetek népe között szétosztotta”.⁸¹ Az ügy ugyan hamarosan lezárult azzal, hogy a fellebbviteli bíróság formai okok miatt megszüntette az eljárást a lelkész ellen,⁸² a *Református Figyelő* azonban igencsak pesszimistán értékelte a tanulságokat: „Nagy protestáns tömegeink irányítását országos sajtótermékeink még nagyon hiányosan tudják csak elvégezni” – írta. Arra figyelmeztetett, hogy hasonló esetek bármikor előfordulhatnak, és „jaj lesz nekünk akkor, ha nincs meg református sajtónknak az az ereje, amellyel ellent tud állni s amellyel az ország minden részébe el tudja juttatni irányítását és segítségét”.⁸³ Az ügy tanulságaként a szerkesztőség még inkább hangsúlyozta saját felelősségét, rámutatva, hogy „a *Református Figyelő* ezidő szerint – sajnos – aránylag kicsiny körével is legszélesebb körű református országos újságunk, tehát a református közvéleménynek illetékes tolmácsa”.⁸⁴

Ezek a felismerések, valamint a református sajtó anyagi nehézségei elvezettek a sajtókoncentráció gondolatának gyakorlati kipróbálásához. A *Református Figyelő* és a *Kálvinista Szemle* szerkesztősége, hála Ravasz László intenzív közvetítői tevékenységének, 1933. november 9-én megállapodásra jutott egymással, amelynek értelmében a két lap 1934-től *Református Élet* címmel egyesült, valamint elhatározták a *Magyar Kálvinizmus* című negyedévi lap kiadását is. Mindkét

⁸⁰ ÁBEL, *A napilapok és a sajtó terrorcsapatai = Református Figyelő*, 1932. április 30., 145.

⁸¹ „Imádság Szent István jobbkezehez” = *Református Figyelő*, 1933. február 25., 60.

⁸² *Egy hosszú per rövid vége = Református Figyelő*, 1933. július 1., 207.

⁸³ *Súlyos támadások = Református Figyelő*, 1933. március 11., 79.

⁸⁴ A REFORMÁTUS FIGYELŐ SZERKESZTŐI, *A magyar országgyűlés felsőháza és képviselőháza református vallású tagjaihoz!* = *Református Figyelő*, 1933. augusztus 26., 267.

orgánium főszerkesztője Ravasz lett, a hetilapot Muraközy Gyula, a negyedévi lapot pedig Sebestyén Jenő irányította felelős szerkesztőként. A kiadás vagyoni és jogi ügyeinek intézésére református sajtótársaságot alapítottak.⁸⁵

A *Református Figyelő* szerzői olvasóik számára elsősorban a fennálló helyzet tarthatatlanságával indokolták a döntést: „A magyar protestantizmus sajtója száz darabra széttöredezett apró lapokból áll, egységes irányítás és gondolatok nélkül.”⁸⁶ Úgy vélték, hogy a megegyezés segítségével a helyzet változhat, és mindez eredeti, 1928-ban megfogalmazott terveik megvalósítását jelenti. Eszerint „átfogó látású, erőket egyesítő, a magyar református lelki ébredést szolgáló” újságot kívántak, amely a „református értelmiség hatalmas szószeke, lelki iskolája és a református lelki egység úttörője” lehet. A régi ellenféllel, a *Kálvinista Szemlével* való összefogást időszerű fejleményként értékelték, melyben „sem győző, sem legyőzött nincsen”.⁸⁷

A két szerkesztőség között hosszú ideje fennálló feszültségek békés megoldását a református egyházi közvélemény örömmel nyugtázta: a *Dunántúli Protestáns Lap* szerzői például úgy nyilatkoztak, hogy a lapegyesítést „természetesnek találjuk; megvalljuk, már vártuk és sokszor imádkoztunk érte,”⁸⁸ a budapesti egyházmegegyezés közgyűlésén pedig éljenzéssel vették tudomásul a hírt.⁸⁹

* * *

A *Református Figyelő* létrejöttében és működésében nagy szerepet játszott tehát a Ravasz László által a hetilap legelső számában is megfogalmazott sajtókoncentráció gondolata, a versenyképes, a közvélemény hatékony befolyásolására alkalmas református sajtóorgánium lapegyesítések útján való megteremtésének terve. Noha az időszerű, a korszak egyházi sajtónyilvánossága által is élenken tárgyalt elképzelés logikus előfeltevéseken nyugodott, megvalósítása – ahogy a vitákból is kiviláglik – az egyházkerületi, teológiai és személyi megosztottság miatt rendkívül nehéz feladatnak bizonyult. Az ellentétek következtében a sajtókoncentráció gondolata megjelenése után lényegében azonnal az egymással csatározó irányzatok egyik harci eszközévé vált, az indulatok pedig már önmagukban véve is komolyan nehezítették a követendő sajtóstratégia racionális megvitatását. A *Református Figyelő* elsősorban az egyházi újságírás nyelvezetének megújításával és érdeklődési körének kitágításával járult hozzá a korszerűsítési törekvésekhez. A feltételek megváltozásával pedig – egyebek mellett a gazdasági nehézségek elmélyülése és a felekezeti konfliktusok kiélesedése

⁸⁵ Megállapodás = *Református Figyelő*, 1933. december 2., 377.

⁸⁶ Ki halt meg? = *Református Figyelő*, 1933. december 9., 386.

⁸⁷ A REFORMÁTUS FIGYELŐ SZERKESZTŐI, *A Református Figyelő és a Kálvinista Szemle egyesítése* = *Református Figyelő*, 1933. december 2., 381.

⁸⁸ P. J., *Lapegyesülés* = *Dunántúli Protestáns Lap*, 1933. december 31., 217.

⁸⁹ *A budapesti református egyházmegegyezés közgyűlése* = *Az Újság*, 1933. december 20., 6.

következtében – 1934-re megteremtődtek a feltételek a *Református Életet* létrehozó fúzióhoz,⁹⁰ ami a sajtókoncentráció egyik első gyakorlati eredményének is tekinthető.

Klestenitz, Tibor

Les perspectives du développement de la presse protestante : le cas du Református Figyelő, 1928–1933

L'histoire de la presse réformée en Hongrie et des efforts visant à fonder des institutions protestantes demeure un domaine de recherche relativement négligé. Dans mon étude, je tenterai de présenter, dans le contexte général des poursuites de l'Église réformée en vue du développement de sa presse, quelques épisodes importants de l'histoire de la revue intitulé *Református Figyelő* (Observateur Réformé), ayant paru entre 1928 et 1933 : sa création, les débats publics autour de la concentration des organes et enfin les efforts visant la professionnalisation de ses collaborateurs.

Au moment du lancement de la revue, l'objectif principal – déclarée ouvertement par l'évêque László Ravasz dans la première parution – fut de contribuer à la concentration des organes protestants ainsi que de créer une revue réformée susceptible d'influencer efficacement l'opinion publique. Malgré le caractère logique et minutieusement élaboré de la conception, sa réalisation s'est avérée – surtout à cause des divisions personnelles, théologiques et institutionnelles – une tâche particulièrement difficile. L'idée de la concentration des organes s'est vite transformée en arme aux mains des courants combattant les uns des autres : l'intensité des passions n'a nullement facilité la discussion rationnelle de la stratégie à suivre. C'est surtout par le renouvellement de la langue du journalisme confessionnel que la revue *Református Figyelő* a contribué au succès de ces tentatives de modernisation. Avec la transformation des conditions socio-politiques – il s'agit de l'approfondissement des difficultés économiques et l'accroissement de l'intensité des conflits confessionnels – la fusion des organes protestants a enfin eu lieu en 1934, un événement qu'on peut interpréter comme le premier résultat pratique du processus de concentration.

Keywords: Calvinist Press in Hungary, Denominational Conflicts, Word Economic Crisis, Building of Denominational Identity.

⁹⁰ A lap történetéről részletesen: ABLONCZY 2006, i. m. 1211–1230.